

teachers in regional pedagogical space, feature of national-patriotic education of studying and student's youth of the East of Ukraine are opened.

Key words: sociocultural boundary, frontier, pedagogical theory, student teaching, national-patriotic education, a civic stand of the teacher.

Стаття надійшла до редакції 05.01.2017 р.

Прийнято до друку 24.02.2017 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 364-787.24(477)

А. В. Дуля, Т. Г. Веретенко

ФУНКЦІОНУВАННЯ СІМЕЙ УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Протягом останніх двох років Україна вимушена проводити бойові дії на Сході країни, що суттєво впливає на функціонування українських сімей. Особливо це стосується сімей учасників антитерористичної операції, оскільки вони характеризуються дистантністю, послабленням традиційної ролі батька у вихованні дітей та дефіцитом прояву позитивних почуттів.

За даними Міністерства оборони України на сьогодні кількість учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції наближається до 200 тисяч [6]. Результати нашого дослідження свідчать, що сім'ї учасників антитерористичної операції найчастіше стикаються з такими проблемами: високий рівень тривожності (100%); обмеження у міжособистісній та внутрішньосімейній взаємодії (43%); погіршення матеріального становища (28%); дефіцит чоловічого впливу на виховання дітей (71%); високий рівень завантаженості жінок (71%); неможливість подолати проблеми самостійно (64%). Таким чином, сім'ї учасників антитерористичної операції потребують соціальної підтримки та допомоги. Накопичений в Україні досвід соціальної підтримки сімей учасників антитерористичної операції, протягом двох років, свідчить про її необхідність та ефективність, проте він вимагає узагальнення, теоретичного осмислення та практичного застосування.

Діяльність працівників соціальної сфери з сім'ями груп ризику неодноразово виступала предметом дослідження вітчизняних вчених. Вагомим внеском у вивченні теоретичних і методичних засад соціальної та соціально-педагогічної роботи з сім'ями стали праці О. Безпалько, О. Безносок, Т. Веретенко, О. Денисюк, Н. Заверико, А. Капської, Г. Лактіонової, Н. Олексюка та ін. Проблеми соціально-педагогічної та психологічної допомоги сім'ям з дітьми в період військового конфлікту висвітлюється у працях В. Андрєнкової, І. Левченко, Л. Ковальчук,

І. Кирилюк, І. Трубавіної та ін. Питаннями надання прав та пілг учасникам антитерористичної операції та членам їх сімей переймалися Ю. Вітка, Н. Горюк, І. Дідковська, О. Калініченко, Д. Клапатий та ін.

Метою статті є аналіз проблем сімей учасників антитерористичної операції та виконання даними сім'ями своїх функцій.

Аналіз наукових джерел [1; 3; 8] дає підстави говорити про те, що сім'ї учасників антитерористичної операції є дистантними сім'ями, які характеризуються нестійкістю, небезпекою розпаду родини, формуванням патерну неповної сім'ї.

Проведене нами дослідження світчить, що на сьогодні, сім'ї учасників антитерористичної операції вирізняються недостатнім виховним потенціалом, через тривалі розлуки подружжя, під час яких залишившись з дітьми жінки змушені обмежувати соціальні контакти, що призводить до самоізоляції сім'ї, породжує відчуття самотності і емоційно-залежні відносини дітей та батьків. Присутність у сім'ї батька носить епізодичний характер, викликає тимчасові нормативно-рольові трансформації у родині, не впливає на виховання дітей, оскільки зводиться до позиції гостя у власному домі, чия незрозуміла та нечітка батьківська позиція часто суперечить материнській лінії виховання. Реакція дитини на перебування батька в зоні бойових дій залежить від: характеру дитини; стадії дитячого розвитку; віку та наявності будь-яких раніше існуючих психологічних або поведінкових проблем. Маленькі діти реагують на відсутність батька проявами занепокоєння, істериками; діти шкільного віку – частими змінами настрою; підлітки – проявами агресивності, діями на перекір дорослим або апатією.

На основі аналізу наукових джерел [8; 10; 11; 12] ми визначили, що функції сім'ї – це види діяльності родини, які забезпечують особисті потреби кожного із членів сім'ї та взаємопов'язані з умовами життєдіяльності суспільства в цілому.

Н. Сушик та О. Сушик розглядають функції сім'ї, як: соціальні, визначені потребами суспільства; індивідуальні, зумовлені потребами особистості. І виокремлюють: репродуктивну, виховну, розвивальну, господарсько-побутову, первинного соціального контролю, комунікативну, соціально-статусну, рекреативну та соціального захисту [11, с. 23–24].

У своїх наукових доробках Н. Осиповата та В. Воднік виокремлюють репродуктивну, господарсько-побутову, виховну, емоційну та функцію дозвілля. Автори вважають, що функції сім'ї, тісно пов'язані з потребами суспільства у сім'ї та потребами особистості [12, с. 83].

В свою чергу О. Безпалько стверджує, що сім'я як соціальний інститут виконує в суспільстві такі функції: господарсько-економічну, репродуктивну, комунікативну, виховну, рекреативну, психотерапевтичну та зазначає, що функції сім'ї тільки в сукупності можуть забезпечувати повноцінність її існування, саморозвиток та

широку життєдіяльність як соціального інституту [2, с. 85–86]. Наше дослідження показало, що функції сім'ї, не лише взаємозв'язані між собою, але й недостатнє виконання хоча б однієї функції, спричиняє дизгармонію у функціонуванні даних сімей та призводить до дезадаптації сім'ї, погіршення самопочуття всіх її членів, руйнування сімейної системи.

Аналіз наукових праць О. Безпалько, О. Мороз, Т. Семигіної свідчить, що за виконанням основних сімейних функцій, можна виокремити такі типи: сім'ї групи ризику, які в основному виконують всі функції, але окремі з них недостатньо; кризові сім'ї, які не виконують свої базові функції, мають низку проблем і не можуть вирішувати їх самостійно [2; 4]. Як свідчать результати нашого дослідження: близько у 43% опитаних сімей учасників антитерористичної операції всі функції сім'ї виконуються недостатньо; у 36% сімей порушені дві функції; у 21% – одна. Це дозволило нам визначити, що сім'ї учасників антитерористичної операції можна віднести до сімей групи ризику.

Таким чином, на нашу думку, життєдіяльність сім'ї учасників антитерористичної операції реалізується через основні її функції: *матеріально-економічну; житлово-побутову; репродуктивну; виховну; рекреативну; комунікативно-емоційну.*

Зупинимось більш конкретно на кожній із них.

Матеріально-економічна функція сім'ї – це отримання матеріальних засобів одних членів сім'ї для інших, економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів родини [12]. Вона включає бюджет, організацію споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії та ін. [10, с. 195]. Виконання даної функції є необхідною умовою добробуту, фізичного, морального й духовного розвитку усіх її членів. Майже 28% сімей учасників антитерористичної операції, що брали участь в дослідженні зазначили, що стикалися з проблемою матеріальної нестабільності. Серед причин, щодо неможливості виконання даної функції респонденти виділили: неможливість працевлаштування жінки за фахом, після переїзду на інше місце; проблеми влаштування дитини в дитячий заклад; проживання в сільській місцевості; отримання мінімальної заробітної плати. Зазначені проблеми призводять до того, що члени даних сімей залежать від заробітної плати учасників антитерористичної операції та матеріальної допомоги від держави. Близько 36% опитаних зазначили, що стикалися із матеріальними труднощами спричиненими затримкою заробітної плати одного із члена сім'ї, який бере участь в бойових діях, або його неспроможністю надіслати кошти для матеріального забезпечення своєї родини. У ході проведення дослідження ми визначили, що найбільш складно виконувати дану функцію багатодітним сім'ям та тим, які виховують малих дітей.

Житлово-побутова функція – стосується забезпечення сім'ї житлом, організація домашнього господарства з метою задоволення

побутових потреб всіх членів родини. У процесі ведення домашнього господарства в сім'ї формуються внутрішньосімейні відносини, зміст яких значною мірою визначається видом господарської діяльності [1]. Понад 71% опитаних сімей учасників антитерористичної операції зазначили, що дана функція в їх родині належним чином не виконується, в них виникають проблеми з веденням домашнього господарства, більшість жінок вважають себе матерями-одиночками, які повинні самотійно вирішувати всі побутові проблеми.

На підставі проведеного дослідження ми визначили, що сім'ї учасників антитерористичної операції мають проблеми із власним житлом, які переважно спостерігаються у 21% молодих сімей. Крім цього, майже всі респонденти зазначили, що через високі тарифи на житлово-комунальні послуги, вони не мають можливості самотійно їх сплачувати. Тому, 64% опитаних членів сімей учасників антитерористичної операції зверталися за допомогою та отримують субсидії, щодо відшкодування 75% витрат на оплату квартплати, житлово-комунальних послуг та вартості палива [5, с. 29]. У 29% респондентів немає чітких перспектив щодо поліпшення своїх житлових умов. Вони не володіють інформацією про права, як члени сімей учасників антитерористичної операції та отримання допомоги.

Репродуктивна функція, полягає у відтворенні життя – дітонародженні та духовно-моральному відтворенні людини в сім'ї [12]. Це важкий та складний обов'язок, пов'язаний з багатьма труднощами і самопожертвою батьків. Від виконання цієї функції сім'єю залежить неперервність родини, відтворення населення держави. Так, 28% опитаних сімей учасників антитерористичної операції зазначили, що репродуктивна функція належним чином не виконується і що порушення даної функції спричинено дистатністю родини, нестабільністю матеріального рівня життя, невпевненістю в майбутньому, тривогою втратити чоловіка та загрозою самотійного виховування дітей.

Виховна функція сім'ї полягає у вихованні та догляді за дітьми, їх соціальному захисті [12]. Успіх виконання даної функції залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її матеріальних і побутових умов, чисельності та структури сім'ї, взаємостосунків, які складаються між всіма членами родини, особистого прикладу батьків, їх педагогічної культури, специфіки процесу сімейного виховання [2; 10].

Більшість опитаних сімей учасників антитерористичної операції (57%) неспроможні повною мірою реалізувати виховну функцію. Неналежне виконання даної функції спричинене частою відсутністю батька, його незначною участю у вихованні дітей, яке може спричинити не контрольованість і безвідповідальність у дитячій поведінці або сприяти розвитку занадто ранньої самотійності. Відносини дітей і батьків у даних сім'ях стають складнішими, адже діти отримали можливість проводити велику частину вільного часу поза сім'єю або

лише під наглядом матері. Респонденти зазначили, що підлітки цей час присвячують заняттям, що є прийнятними серед однолітків, і далеко не завжди піклуються про схвалення їх батьками. Нерідко діти бачать дорослих членів родини безпомічними та незахищеними, у результаті чого перестають сприймати їх як гарантів власної безпеки, втрачають емоційний комфорт, який сім'я традиційно забезпечувала [9].

Комунікативно-емоційна – це потреба спілкування з членами сім'ї, їх духовна близькість, моральна підтримка у стресових ситуаціях [8]. Сім'я учасників антитерористичної операції має дефіцит прояву позитивних почуттів, як один до одного, так і щодо себе (ніжності, лагідності, любові тощо). Один із членів сім'ї (батько чи мати), які залишилися з дітьми за відсутністю емоційного контакту та підтримки з боку чоловіка (жінки) морально вигоряють, як зазначили близько 64% опитаних жінок учасників антитерористичної операції.

Під час перебування одного із членів сім'ї в зоні бойових дій, його рідні знаходяться під впливом зовнішнього та внутрішнього стресу, що порушує нормальний життєвий цикл та стан балансу сім'ї; ставить всіх її членів у вразливе становище; впливає на посилення напруги та стурбованості. Така ситуація спричинена травматичною подією, а саме перебуванням одного із членів сім'ї в зоні антитерористичної операції [7].

Аналіз наукової літератури [3; 9; 11] та емпіричного дослідження дає можливість стверджувати, що у таких сім'ях спостерігається відчуження дітей від батьків, які перебувають в зоні бойових дій у зв'язку з втратою постійних емоційних контактів. Потреба в емоційній близькості з оточуючими у дітей повністю не задовольняється, у них спостерігається дефіцит прояву позитивних почуттів, як по відношенню до себе, так і по відношенню до інших, їм не вистачає відчуття ніжності, лагідності, батьківського тепла та любові. Дитина в такій сім'ї періодично або постійно живе в умовах неповної та блокованої сімейної комунікації. Близько 64% матерів вважають, що перебування батька в зоні бойових дій, відсутність безпосереднього контакту з ним, впливає на психо-емоційний стан дітей: сумують за батьком, чекають зустрічі з ним, хвилюються за нього, відчувають себе самотніми та покинутими, намагаються надмірно самоствердитися.

Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Вона виконує роль збереження сім'ї, як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя. Крім цього, рекреативна функція включає в себе надання фізичної, матеріальної та психологічної взаємодопомоги, зміцнення здоров'я всіх членів сім'ї, організацію дозвілля [8]. Близько у 36% опитаних сімей учасників антитерористичної операції дана функція виконується частково. Проблема реалізації рекреативної функції полягає в тому, що зараз обмежені умови раціонального проведення вільного часу. Адже, фінансові проблеми

даних сімей не дають можливості її членам самостійно реалізовувати свої потреби у відпочинку та оздоровленні.

Таким чином, ми можемо зазначити, що неможливість виконання сім'єю однієї з функцій веде за собою прорахунки у виконанні іншої функції і призводить до виникнення сімейних проблем.

Аналіз наукових джерел [3; 7; 10], а також емпіричного дослідження, надав можливість визначити специфічні фактори, які обумовлюють напруженість в сім'ях учасників антитерористичної операції: невизначеність життєвих перспектив; невпевненість у майбутньому; замкнутість сімей; послаблення їхньої адаптивності у мікросоціальних стосунках; нездатність сімей до корекції індивідуальних дій та подолання дезорганізуючих вчинків їх членів; втома від матеріальної нестабільності; погане житлове забезпечення; проблеми з освітою та вихованням дітей; проблеми зі здоров'ям членів сім'ї та наданням кваліфікованого медичного обслуговування, повноцінного відпочинку та спільного проведення дозвілля; невдоволення дружини недостатньою участю чоловіка у сімейному житті та вихованні дітей; тривога за життя чоловіка (батька) та ін.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури дає можливість зробити висновок, що відсутність одного члена сім'ї, переважно батька, який знаходиться в зоні бойових дій, призводить до порушення нормального функціонування сімей. Проте, розуміння подружжям ситуації, врахування нових завдань, які постають перед ними в умовах просторової розлуки та побудова адекватної системи дій є запорукою збереження психологічної рівноваги та благополуччя сім'ї.

Отже, емпіричний аналіз функціонування сім'ї учасників антитерористичної операції дозволив встановити, що функції матеріально-економічна, житлово-побутова, репродуктивна, виховна, рекреативна, комунікативно-емоційна в сім'ях учасників антитерористичної операції належним чином не задовольняються.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці програми соціальної допомоги та підтримки членів сімей учасників антитерористичної операції.

Список використаної літератури

- 1. Алексєєнко Т. Ф.** Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах / Т. Ф. Алексєєнко // Український соціум. – 2008. – №2. – С. 63–67.
- 2. Безпалько О. В.** Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : навч. посіб. / Безпалько О. В. – К. : ЦУЛ, 2009. – 208 с.
- 3. Веретенко Т. Г.** Дистантна сім'я: поняття, особливості, типологія / Т. Г. Веретенко, Н. В. Заверико // Соціально-психологічні проблеми виховання в дистантних сім'ях і методично-теоретичні засади підготовки спеціалістів до роботи з ними : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернівці 30–31 жовтня 2008 р.) / гол. ред. : І. М. Зварич. – Чернівці : Технодрук, 2008. – С. 18–22.
- 4. Зберегти сім'ю :** практичний посібник із соціальної роботи із

сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах / [авт.-упор. О. М. Мороз, Г. І. Постолок, Т. В. Семигіна, О. С. Шипіленко]. – К. : ЕКМО, 2008. – 160 с. **5. На допомогу захисникам Батьківщини: права і пільги для учасників АТО та членів їх сімей – підстави та порядок отримання, рекомендації, довідкова інформація** / [Ю. Вітка, Н. Горюк, В. Страхова та ін.] – К. : Міністерство соціальної політики України, 2015. – 112 с. **6. Кількість** учасників бойових дій в зоні АТО наближається до 200 тисяч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://expres.ua/> **7. Lincoln A.** Psychological adjustment and treatment of children and families with parents deployed in military combat / A. Lincoln, E. Swift, M. Shorten-Fraser // *Journal of Clinical Psychology*. – 2008. – № 64. – Р. 984–992. **8. Маценко Л. М.** Педагогіка сімейного виховання : підручник / Маценко Л. М. – К. : Компринт, 2015. – 376 с. **9. Раєвська Я. М.** Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка / Я. М. Раєвська // *Збірник наукових праць К-ПНУ ім. І. Огієнка*. – К. : Ін-ту психології ім. Г. Костюка НАПН України, 2011. – Вип. 13. Проблеми сучасної психології. – С. 280–290. **10. Соціальна педагогіка** : підручник / за ред. А. Й. Капської – 4-е вид., переробл. і допов. – К. : Центр навч. літератури, 2009. – 488 с. **11. Сушик Н. С.** Сім'я як фактор формування соціальної компетентності підлітків / Н. С. Сушик, О. Г. Сушик // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки* : [зб. наук. пр.]. – Луцьк : [б. в.], 2011. – Вип 8. Педагогічні науки. – С. 22–26. **12. Соціологія** : підручник / [Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.] ; за ред. Н. П. Осипової. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

Дуля А. В., Веретенко Т. Г. Функціонування сімей учасників антитерористичної операції

У статті проаналізовано класифікацію функцій. Виокремлено та обґрунтовано функції сім'ї учасників антитерористичної операції: матеріально-економічну, житлово-побутову, репродуктивну, виховну, рекреативну, комунікативно-емоційну. На підставі проведеного дослідження визначено, що функції сім'ї учасників антитерористичної операції взаємозв'язані між собою, тому недостатнє виконання хоча б однієї із функцій спричиняє дизгармонію у функціонуванні даних сімей. Розглянуто специфічні фактори порушення функціонування сімей учасників антитерористичної операції. Досліджено основні проблеми, які сім'ї учасників антитерористичної операції не можуть подолати самостійно та потребують соціальної підтримки та допомоги.

Ключові слова: матеріально-економічна, житлово-побутова, репродуктивна, виховна, рекреативна, комунікативно-емоційна функція.

Дуля А. В., Веретенко Т. Г. Функционирование семей участников антитеррористической операции

В статье проанализировано классификацию функций. Выделено и обосновано функции семьи участников антитеррористической операции: материально-экономическую, жилищно-бытовую, репродуктивную, воспитательную, рекреативную, коммуникативно-эмоциональную. На основании проведенного исследования определено, что функции семьи участников антитеррористической операции взаимосвязаны между собой, поэтому недостаточное выполнение хотя бы одной с функций приводит к дисгармонии в функционировании данных семей. Рассмотрены специфические факторы нарушения функционирования семей участников антитеррористической операции. Исследованы основные проблемы, которые семьи участников антитеррористической операции не могут преодолеть самостоятельно и нуждаются в социальной поддержке и помощи.

Ключевые слова: материально-экономическая, жилищно-бытовая, репродуктивная, воспитательная, рекреативная, коммуникативно-эмоциональная функция.

Dulia A., Veretenko T. Functioning Participant's Families of the Anti Terrorist Operation

The article analyzes the classification of functions. Allocated and provided functions of the family members of the antiterrorist operation: material-economic, housing, reproductive, educational, recreational, communicative and emotional. The influence of family members in the war zone on the functioning of the family. On the basis of the conducted research determined that the functions of the family members of the antiterrorist operation are interlinked, so lack of execution of at least one of the functions entails disharmony in the functioning of these families and leads to maladjustment of families, deterioration of health of all its members, destruction of family system. It is determined that performing the basic functions of the family members of anti-terrorist operations belong to families at risk. Clarified that function in the families of participants of the anti terrorist operation are adequately addressed. Considered specific factors of disturbance in the families of participants of the anti terrorist operation. Researched the basic problems that the families of participants of the anti terrorist operations are unable to overcome on their own and need social support and assistance.

Key words: financial-economic, housing, reproductive, educational, recreational, communicative and emotional function

Стаття надійшла до редакції 17.01.2017 р.
Прийнято до друку 24.02.2017 р.
Рецензент – д.п.н., проф. Безпалько О. В.